

Geç Dönem Wittgenstein Epistemolojisi Üzerine Bir İnceleme: Menteşe Kabuller ve Menteşe Epistemoloji

An Inquiry into The Epistemology of Late Wittgenstein: Hinge Commitments and Hinge Epistemology

UMUT MORKOÇ
Adıyaman University

Received: 17.11.2022 | Accepted: 13.03.2023

Abstract: The epistemology that Wittgenstein's late works seem to suggest has gradually attracted more attention in academic circles past 25 years. This is mainly because of the groundbreaking perspective, promised especially in *On Certainty*, concerning the debates of scepticism which play an essential role in shaping modern epistemology. What lies behind this promise is the existence of some basic commitments, put into work in every rational justification, while they are themselves somehow exempted from it. Wittgenstein calls these commitments, which are unusual in terms of traditional epistemology, hinge commitments. Based on these commitments, Wittgenstein not only offers an answer to the problem of scepticism, which is one of the fundamental problems of modern epistemology, but also lays original claims to deal with the issues largely debated in modern epistemology such as rational justification, certainty, and belief. The main purpose of this study is to determine the qualities of these commitments and to discuss the possibilities offered by hinge epistemology based on them. To this aim, I will first discuss why Wittgenstein talks about such assumptions, then the nature of these commitments and different ideas about them in contemporary literature will be put under scrutiny. Finally, hinge epistemology and its potential will be deliberated.

Keywords: Wittgenstein, epistemology, hinge commitments, hinge epistemology, scepticism.

Giriş

Wittgenstein'in ölümünden 18 ay kadar önce kaleme aldığı notlardan oluşan ve ölümünden 18 yıl sonra yayınlanan kitabı *Kesinlik Üzerine*'de (KÜ) (Wittgenstein, 2009) sunduğu epistemolojik çerçeveye yönelik ilginin son yıllarda hızlanarak arttığını söyleyebiliriz¹. Menteşe epistemoloji olarak adlandırılan ve bilginin gerekçelendirilmesine dair probleme Wittgenstein'in menteşeler olarak adlandırdığı temel kabullerden hareketle yanıtlar üreten bu epistemolojik yaklaşım; inanç, kesinlik, şüphe ve rasyonalite gibi epistemolojinin temel kavramlarına dair yeni bir bakış imkânı sunar. Epistemolojinin en temel kavramlarına ilişkin bakış açımızı değiştirebilme potansiyeli, epistemologların son yıllarda KÜ'ye ilişkin artan ilgilerinin nedenleri arasındadır. KÜ'nün "işlenmemiş bir cevher" (Moyal-Sharrock ve Brenner, 2005, s. 1), "*Saf Aklın Eleştirisi*"nden sonra bilgi teorisine en büyük katkı" (Stroll, 2005, s. 33) gibi sıfatlarla anılıyor olması, bu yüzdendir.

Menteşe epistemolojiyle ilgili tartışmayı detaylandırmadan önce, Wittgenstein'i geç döneminin temel eseri *Felsefi Soruşturmalar*'dan (FS) (Wittgenstein, 2010) sonra böyle bir epistemoloji tartışmasına sürükleyenin ne olduğunu netleştirmek yerinde olacaktır. FS dil ile dünya arasında var olduğu kabul edilen ilişkiye yönelik bir eleştiriyi başlar. Augustinus'un *İtiraf*larına atıfta bulunarak dile getirdiği bu eleştiri, Wittgens-

¹ *Kesinlik Üzerine*'nin 2000'li yılların başından itibaren Wittgenstein araştırmacılarının gündemine yoğun bir şekilde girmesi menteşe epistemolojiye yönelik bu ilginin temel nedeni olarak kabul edilebilir. *Kesinlik Üzerine*'yi yeniden okuyan bazı önemli çalışmalar için bkz. (Coliva, 2010; Moyal-Sharrock, 2004; Moyal-Sharrock ve Brenner, 2005). Kurumsal olarak "British Ludwig Wittgenstein Society"nin çalışmalarının menteşe epistemolojiye yönelik ilginin artmasında önemli bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Kurumun çalışmaları için bkz. <https://www.britishwittgensteinsociety.org/> Kurumun düzenlediği birçok etkinliğin yanı sıra henüz çok başında oldukları yıllık menteşe epistemoloji kongreleri serisi, bu ilginin yaygınlaşmasında önemli bir işlev görüyor. Menteşe epistemolojiyi tartışan temel bazı metinler için bkz. (Coliva, 2015, 2016; Moyal-Sharrock, 2004; Pritchard, 2021a, 2021b). Türkçe felsefe literatüründe konuya ilişkin Batıdakine paralel bir ilgi olduğunu söylemek şimdilik çok mümkün değil ancak mevcut çalışmanın hazırlığı aşamasında *Kesinlik Üzerine*'nin ikinci bir çevirisinin menteşe epistemolojiye ilişkin iki temel metinle beraber dilimize kazandırıldığını öğrendim, bkz. (Wittgenstein, 2022). Umut ediyorum ki, mevcut çalışma ve bu yeni çeviri söz konusu tartışmaya yönelik ilginin artmasına vesile olacaktır.

tein'in *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta ortaya koyduğu; anlamı, dil ile dünya arasındaki bir resmetme ilişkisine dayandıran dil anlayışına yöneliktir. Bu anlayışa göre dildeki anlamlı her tümcenin bir karşılığı vardır ve sözcüklerin anlamı dünyadaki bu karşılıklarıdır. Ancak Wittgenstein ilerleyen yıllarda anlamı olgular dünyasına sabitleyen bu anlayıştan vazgeçer ve 1929 yılından itibaren yeni bir anlam anlayışını inşa etmeye başlar. Bu yeni anlayışa göre, dil ile dünya arasındaki temsil ilişkisini *Tractatus*'un vazettiği gibi bir resmetme ilişkisi olarak belirlemek hatalı bir yaklaşımdır ve Wittgenstein'in geç dönem felsefesinin ilişkilendiği felsefi problemlerin önemli bir kısmında, temsile dayalı bu felsefi tutuma yönelik karşı çıkışın izlerini görebiliriz. Dilin kendisi dışındaki bir gerçekliği temsil ettiği, bu gerçekliğin dilin özü olduğu fikri, Wittgenstein'a göre bir *yanılsamadır* (FS, §96; §97); çünkü sözcüklerin anlamları kendileri dışındaki bir gerçekte değil, içerisinde kullanıldıkları *dil oyunlarında* ortaya çıkar. Temsil edilenin arkasında temsilden bağımsız bir gerçek olduğu iddiası, bu nedenle bir varsayım olmaktan öteye geçemez; oysaki Wittgenstein'a göre "[i]ncelemelerimizde varsayımsal bir şey bulunmamalıdır" (FS, §109). Bilgi konusu olamayacak metafizik varsayımların sanki bilginin konusuymuşçasına dile getirilmesi, zihnimizin dilin araçlarıyla büyülenmesinden başka bir şey değildir. Wittgenstein'ın geç dönemindeki felsefe eleştirisi bu minvalde değerlendirilmelidir: "Felsefenin vardığı sonuçlar, anlığın dilin sınırlarına tosladığında edinmiş olduğu şişliklerin ve herhangi bir yalın saçmalığın keşfedilmesidir" (FS, §119). Dile gelen ile dile getirilen arasındaki ayrıma dayanan temsil yanılsamasının epistemolojik açıdan da kimi sonuçları olacaktır. Wittgenstein'ın fikirlerinin en önemli çağdaş temsilcilerinden olan Stanley Cavell bu ayrımı, geleneksel epistemolojinin ikilemi olarak adlandırır (Cavell, 1998, s. 220) ve insan zihniyle gerçek arasında bir uçurum olduğunu varsayan bu *transandantal yanılsamanın* sonucunun epistemolojik açıdan aşılması mümkün olmayan bir şüphecilik olacağını söyler (Cavell, 1998, s. 239). Bir başka ifadeyle, resim ile gerçeklik arasında tam bir mütakabiliyet olup olmadığı hiçbir şüpheye yer bırakılmayacak şekilde bilinebilir değildir; zira bir şeyin bilinebilmesi demek onun dile gelmesi demektir. Cavell'a göre, modern felsefenin merkezi temasının şüphecilik olmasının nedeni, varsayılan ancak bilinemeyecek olan bu gerçeklik anla-

yııdır. Oysaki Wittgenstein'a göre, olan biten her şey gözümüzün önündedir, bizden gizli olanlar ise zaten bizi ilgilendirmezler (FS, §126).

Wittgenstein anlamın kendisinden hareketle kurulduğu bu gerçeklik anlayışının adeta bir gözlükmüş gibi gözümüzün önünde durduğunu, bu nedenle ondan kurtulmanın çok zor olduğunu söyler (FS, §103). Bu anlayışı dilimiz sürekli tekrar ederek bizi bu resim içerisine hapseder (FS, §115). Wittgenstein'ın vaadi, dil üzerine düşünerek dili gündelik kullanımına geri getirmek ve bu hayali metafizik binayı yıkarak dilin temelini açığa çıkarmaktır (FS, §116; §118). Yapmamız gereken dilsel ifadelerin karşılıkları üzerine düşünmek değil, onun kullanılışı üzerine düşmektir. Gözümüzün önündekiyle ilgilenmeliyiz, gördüğümüzün ardında olduğunu varsaydığımız gerçekliklerin peşine düşmek, asla nihayete ermeyecek beyhude bir çabadır. "Dil denen uzamsal ve zamansal görüngüden bahsediyoruz; uzam ve zaman dışı bir zırvadan değil" (FS, §108) derken, dili kendi dışındaki bir gerçekliğin resmi olarak gören anlayışın karşısına dilin kullanılışını koymaktadır. Dilin temsil ettiği ancak dile gelmeyen şeyler değil, dilin kullanılışının konu edilmesi gerekir. İfadeler anlamlarını dilin dışındaki bir gerçekten değil, dilin içerisindeki kullanılışlarından alırlar. Böylelikle dil, kendisinin resmi olarak var olduğu metafizik varsayımlardan kurtulmuş otonom bir yapı olarak karşımıza çıkar. Ancak, dil dışı bir zemin olmaksızın bilen öznenin zihnine hapsolmemiş bir bilme ediminin nasıl mümkün olacağı sorusunun FS'de açık bir yanıtı olduğunu söylemeyiz. FS'nin sunduğu bu yeni düzlemde bilginin imkanını tartışan temel metin KÜ'dür. KÜ'de sunulan menteşe epistemoloji, temsil bağıntısı olmaksızın dil pratiğinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair orijinal bir teori olarak değerlendirilebilir.

Menteşelere Giden Yol: Malcolm, Moore ve Kesinlik Tartışması

Wittgenstein'ı KÜ'yü yazmaya götüren sürecin, her ikisi de meslektaş ve dostu olan Norman Malcolm ve G. E. Moore arasındaki bir tartışmaya müdahil olmasıyla başladığını söyleyebiliriz. 1949 yılında Wittgens-

tein daha önce öğrencisi de olmuş olan dostu Norman Malcolm'ı ziyaret etmek için ABD'de bulunmaktadır. Malcolm aynı yıl Moore ile mektuplaşarak bir tartışma yürütmektedir. İkilinin tartışması "bilmek" fiilinin kullanımına yöneliktir². Malcolm, Moore'un meşhur "Defence of Common Sense" (DCS) ve "Proof of an External World" (PEW) makalelerinde bilmek fiilini hatalı bir şekilde kullandığını iddia etmektedir. Hatırlanacağı gibi Moore, aralarında bayağı bir zaman olsa da birbirini tamamlayan bu iki metinde, dış dünyanın varlığına ilişkin radikal şüphecî tutuma karşı sağduyuya dayanan bir argüman ileri sürüyordu. Çok genel olarak özetleyecek olursak, Moore DCS'de, herkesin kendisiyle ilgili ampirik önermeleri kesin bir şekilde bildiğini ve bunların *aşikâr* önermeler olduğunu söylüyordu. Bir elimin var olduğunu bilmem böyle bir aşikâr önerme olarak kabul edilebilir. PEW'de ise bu aşikâr önermelere dayanarak radikal şüphecî epistemolojik tutuma karşı bir argüman geliştiriyordu. Bu metinde de kabaca ifade edecek olursak; "iki elim olduğunu biliyorum" gibi aşikâr bir önermeden hareket eden bir akıl yürütmeye "fiziksel nesneler ve dolayısıyla dış dünya vardır" sonucuna ulaşıyordu. Malcolm'a göre Moore, her iki metindeki "biliyorum" iddiasını yanlış kullanmıştır: Bir şeyi biliyorum demek için öncelikle o şeye dair meşru bir merakın olması gerekir; yani elimin var olduğunu bildiğimi söyleyebilmem için elimin var olup olmadığı konusunda bir şüphe olması gerekir. İkinci olarak bu bilgi iddiasının dile getiren kişi tarafından gerekçelendirilmiş olması gerekir. Son olarak ise o bilgi iddiasına belli bir araştırma sonucunda ulaşılmış olması gerekir. Malcolm, Moore'un sağduyu argümanının ve dolayısıyla dış dünyaya dair kanıtının bu koşulları sağlamadığını düşünmektedir. Malcolm'a göre "iki elimin var olduğunu biliyorum" önermesi ne iki elimin var olup olmadığına dair bir şüphenin sonucudur, ne gerekçelendirilmiş ya da gerekçelendirilebilir bir önermedir ne de bu bilgi iddiasına bir araştırma sonucunda ulaşılabilir. Ona göre "iki elimin var olduğunu biliyorum" önermesi bir bilgi iddiası olmaktan ziyade bireyin kişisel algısını dile getiren bir beyandır (Malcolm, 1949).

² Malcolm'ın, Moore'un "bilmek" fiilini kullanımına ilişkin eleştirisini kaleme aldığı makalesi için bkz. (Malcolm, 1949); Moore'un, Malcolm'ın eleştirisine verdiği yanıt için bkz. (Moore, 1993).

Malcolm bu tartışmada Wittgenstein'ı da kendi safına çekmek ister ve büyük oranda başarılı da olur (Malcolm, 2001, ss. 70-75). Bu tartışmayı *KÜ* için bir başlangıç noktası olarak kabul edebiliriz. Wittgenstein, Moore'un radikal şüpheciliğe yönelik eleştirisinin motivasyonunu haklı bulur ancak eleştirinin içeriği konusunda büyük oranda ayrışır³. Wittgenstein'a göre Moore'un radikal şüpheciliğe yönelik eleştirisi haklıdır ancak yanlış bir başlangıç noktası seçtiği için nihayetinde hatalı bir noktaya varmıştır. Elimin var olduğunu bilmem gibi aşikâr bir önerme ancak bir zihin durumunun ifadesidir ve bu tip zihin durumları bilginin konusu olamazlar⁴. Bu sebeple Moore "biliyorum" fiilini yanlış kullanmaktadır; hakkında şüphe dahi duyamayacağımız bir şeyi biliyor olmak mümkün değildir. "Bilmek"; inanmak, şüphe duymak gibi bir zihinsel durum değildir (*KÜ*, §21). "Bilmek", mevcut durumda olduğu şekilde olmayabilecek bir durum söz konusu olduğunda mümkün olur. Wittgenstein bu durumu, bilmenin ancak bildiğini zannetmenin mümkün olduğu durumlarda gerçekleşebileceğini söyleyerek dile getirir (*KÜ*, §12; §21). "Deniz'in gözlerini siyah sanıyordum ama kahverengiymiş" gibi bir önermenin doğru olması mümkünken "dışimin ağrıdığını sanıyordum ama ağrıyıyormuş" gibi bir önerme doğru olamaz. Çünkü ağrı duymak tıpkı inanmak ya da şüphe duymak gibi bir zihin durumudur ve bir zihin durumu doğru ya da yanlış olamaz. Kişi bir zihin durumuna vakıf olmaz, ona sahip olur. Ağrı hissettiğini söyleyen ve bu konuda yalan söylemediğinden emin olduğumuz birini düşünelim; bu kişinin bir süre sonra "ağrı hissettiğimi sanıyordum oysaki ağrı hissetmiyordum" demesi mümkün müdür? Ağrı hissetmek ağrı duyumuna sahip olmak demektir ve eğer doğru söylüyorsa o kişi belli bir anda bu zihin durumuna sahip olmuştur; bu konuda yanlış olması mümkün değildir. Wittgenstein bu sebeple Moore'un radikal şüpheciliği eleştirmek için seçtiği hareket noktasının, onun bu haklı eleştirisini temellendirmek için uygun bir zemin olmadığını düşünür.

³ Moore'un ve Wittgenstein'in şüphecilik eleştirilerinin benzeyen ve ayrışan yönlerini ele alan bir çalışma için bkz. (Morkoç, 2021).

⁴ Zihin durumlarının bilgi konusu olamayacağı tespiti Wittgenstein'in geç dönem eserlerinden sıklıkla altı çizilen bir temadır, bu konudaki belli başlı bazı ifadeleri için bkz. ((Malcolm, 2001, s. 72); *KÜ*, §230; §308; *FS*, §148; §149; §246).

Her ne kadar hareket noktasını hatalı bulsa da Wittgenstein, Moore'un radikal şüpheciliğe yönelik eleştirisine katılır. Moore'a göre varlığın bilgisinin hiçbir şüpheyi yer bırakılmayacak şekilde gerekçelendirilmesini arzu eden radikal şüpheli pozisyon, paradoksal bir pozisyonudur. Çünkü bu arzunun kendisi bile bazı ön kabullerden hareket etmek durumundadır. Bilgiye ilişkin radikal şüpheli pozisyon, şüphenin kendisini dahi imkansızlaştıracığı için paradoks içermektedir. Benzer bir temayı *KÜ*'de de izleyebiliriz: “Her şeyden kuşkulanmaya çalıştığınızda, herhangi bir şeyden kuşkulanacak kadar ilerleyemezsiniz. Kuşku oyununun kendisi kesinliği varsayar” (*KÜ*, §115). Moore'un varsaydığı kesinlikler—Wittgenstein'in sorunlu bulduğu—sağduyu önermeleri idi, Wittgenstein ise bu kesinlikleri öznenin zihnine hapseden bu tutum yerine, onları öznel arası bir düzlemde yaşamın içerisinde arayan bir yaklaşımı benimser. Bu yolla, temsil ile temsil edilen arasındaki ontolojik ilişkiye dair transandantal yanıltsmadan kaynaklanan tatmin edilemez şüpheciliği aşmayı dener.

Menteşeler

Wittgenstein şüpheciliğin paradoksuna, Moore'un yaptığına benzer bir şekilde, her türlü şüpheden muaf birtakım kabullerle yanıt verir ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kabuller—Moore'un aşikâr önermelerinin olduğu gibi—zihinsel kabuller değildir. Bunlar Wittgenstein'in dile baktığında gördüğü kabuller değil, şüphe edimini sorguladığında birer dilsel zorunluluk olarak kendini dayatan kabullerdir. Şüphe edebilmek için dahi, bir şeyleri kabul ederek yola çıkmak gerekir ve Wittgenstein bu kabullerin zorunluluğunu menteşe metaforuyla dile getirir⁵: “Yani sordüğümüz *sorular* ve *kuşkularımız*, bazı önermelerin kuşkudan muaf olmasına bağlıdır; bu önermeler, soru ve kuşkularımızın üstünde döndüğü menteşelere benzer” (*KÜ*, §341) ve “kapının dönmesini istiyorsam menteşeler sabit olmalıdır” (*KÜ*, §343). Her türlü şüphe birtakım kabullerden hareket et-

⁵ Mevcut alıntıdaki kullanımı nedeniyle bu kabuller, literatürde kimi zaman ‘menteşe önermeler’ olarak ifade edilmektedir; ‘önerme’ kavramının dilimizdeki bagajının kavramı anlamayı güçleştireceğini düşünerek kavramı daha iyi karşıladığını düşündüğüm ‘kabuller’ ifadesini kullanmayı tercih ettim. ‘Önerme’ ifadesinin bu bağlamda kullanımına dair ilgili literatürde verimli bir tartışma mevcut, söz konusu tartışmaya dair bkz. (Morkoç, 2021, s. dipnot 5).

mek durumunda olduğu için her şeye şüpheyile yaklaşan radikal şüpheci pozisyon paradoksaldır. “Her şeyden şüphe duyuyorum” dediğimde dahi, en azından bu sözcüklerin anlamından kuşku duymuyordum; her türlü şüphe bazı kesinlikleri kabul etmek durumundadır (*KÜ*, §114; §115). Menteşe kabuller dediğimiz bu kesinliklerin *KÜ*’de yerleşik bir tek tanımına rastlamayız. Ancak bunun nedeni sadece—genellikle olduğu gibi— Wittgenstein’in veciz ve kapalı anlatım tarzı değil, aynı zamanda bu kabullerin nitelikleridir. Bu sebeple bu kabullerin niteliklerini incelemeye geçmeden evvel, tam olarak ne anlama geldiklerini anlamak için geç dönem felsefesinin ruhuna da uygun bir şekilde Wittgenstein’in bunları hangi bağlamlarda kullandığının altını çizmek yerinde olacaktır.

Wittgenstein menteşeleri bazen birer önerme (*KÜ*, §341; §415), bazen bir eylem (*KÜ*, §204), bazen “dünya resmi” (*KÜ*, §94), bazen dil oyununun “kural”ları (*KÜ*, §95) olarak kullanır. Bu farklı kullanımlar ilk bakışta birbirleriyle çelişik gibi değerlendirilebilir ancak Wittgenstein’in dil oyunu anlayışı çerçevesinde değerlendirildiklerinde sorun ortadan kalkacaktır. Wittgenstein’in geç döneminde oldukça kuşatıcı bir dil kavrayışı olduğunu söyleyebiliriz. *Tractatus*’ta da iddia edilen ve yaygın şekilde kabul gören dil-dünya ayrımının Wittgenstein’in bu farklı kullanımlarını ortak bir çerçeve içerisine almayı güçleştirdiğini söyleyebiliriz. Oysaki geç döneminde, dışarıda, dilden bağımsız bir dünya olduğu ve dilin bu dünyanın bir resmini sunduğu anlayışından vazgeçer. Dil artık, dil ile dilin iç içe geçtiği etkinliklerden müteşekkil bir oyundur (*FS*, §7). Dilin dışında bir dünyadan söz edilemez; zira söz etmek dilsel bir edimdir. Ancak buradaki söz etmeyi sadece fiilen dile gelmek, söze dökülmek olarak kavramamak gerekir; dil artık dünyanın mevcut haliyle var olabilmesini sağlayan kurucu bir çerçevedir. Tıpkı kendisi olmaksızın hiçbir şeyin görünmediği bir lens gibi, görünen her şey onunla mümkündür; onun ötesi hakkında konuşmak ise görünmeyen hakkında görünenin idealiyle konuşma yanılmasıdır. Her türlü edim artık dilseldir. Wittgenstein’in *FS*’de dil oyunlarından örnekler sıraladığı meşhur değinisini hatırlayacak olursak; bir emre riayet etmekten, tiyatro oyunu oynamaya kadar çok çeşitli edimler dil oyunu örnekleri olarak sayılıyordu (*FS*, §23). Wittgenstein için artık dil, sadece bir resim değil bir yaşam biçiminin ve bu biçim uyarınca eyleminin bir parçasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde *KÜ*’de menteşe ka-

bullerin kullanımlarına ilişkin örneğini verdiğimiz farklı kullanımları ortak bir çerçevede değerlendirebiliriz. Bir önerme ya da edim olduğunu söylemek menteşelerin mahiyetine ilişkin bir çelişki olduğu anlamına gelmez. Altı çizilmesi gereken asıl husus, tüm bu kullanımlarda ortak olanın ne olduğu ve menteşelerin bu ortak niteliklerinin anlaşılmasıdır.

Wittgenstein'in menteşelerden neredeyse her söz edişinde ya da onları ima edişinde kullandığı en belirgin ortak nitelik; bu kabullerin dil oyununun temelinde yatan, onu mümkün kılan kabuller olmasıdır. Wittgenstein'in menteşelerden bahsederken kullandığı metaforları göz önüne alacak olursak menteşe kabullerin esas niteliğinin bu olduğu daha iyi anlaşılacaktır: *sabit, sabit olan, sabit temel, doğal temel, temel, miras aldığım arka plan, kanılarımın sert tabanı, ampirik önermelerin içinden akacağı kanallar, bakış tarzlarımızın yapı iskelesi, düşüncelerin nehir yatağı, dünya resmi* (KÜ, §96/§151; §144; §403; §167; §411; §94; §248; §96; §211; §97; §162)⁶. Menteşelerin, farklı farklı işlevlerinden söz ediyor olsalar da bu kullanımlarının tamamının işaret ettiği ortak özellik, tıpkı bir ağacın kökü gibi ya da bir binanın temeli gibi işlev görüyor olmalarıdır⁷.

⁶ Mevcut referanslarda menteşelerin en temelde yer alıyor olma niteliklerine direkt gönderimde bulunan ifadeleri seçmeye çalıştım. Stroll, KÜ'deki değinilerin yaklaşık yüzde onunda menteşelerin bu niteliklerine işaret edildiğini söyler ve bu durumu dile getiren altmış değiniyi sıralar bkz. (Stroll, 1994, s. 142).

⁷ Bu açıdan bakıldığında Wittgenstein'in pozisyonu bilginin gerekçelendirilmesi problemi açısından temeldenci (*foundationalist*) bir pozisyon olarak tespit edilebilir. Epistemolojik temeldencilik, bilginin gerekçelendirilmesi sürecinin son aşamasında kendisi gerekçelendirilmeyen ancak bütün diğer gerekçelendirme süreçlerinin kendisine dayandığı bir temeli varsayar. Bu varsayımın önemli bir ayağı gerekçelendirme süreciyle gerekçenin birbirinden ayrı olmasıdır. Wittgenstein'i temeldenci olarak addeden yorumcuların temel olarak, menteşe kabullerindeki bu niteliğe vurgu yaptıklarını söyleyebiliriz, Wittgenstein (KÜ, §475)'te "dil muhakmeden [*ratiocination*] doğmaz" derken dil ile dil oyununun temelinde yer alan menteşeler arasında gerekçelendirme açısından böyle bir ayrıma işaret etmektedir. Wittgenstein'in temeldenci olduğu yönündeki yorumlar için bkz. (Moyal-Sharrock, 2004; Stroll, 1994). Öte yandan bir grup önemli başka Wittgenstein yorumcusu ise menteşe kabullerin dil oyununa özgü lokal kabuller oldukları ve birbirleriyle epistemolojik bir ilişki içerisinde olmadıkları için epistemolojik temeldenciliğin gerektirdiği birçok yapısal koşulu sağlamadığını iddia etmektedir, bkz. (Coliva, 2010; Williams, 2005). Temeldenci pozisyon epistemoloji tarihinde büyük oranda Kartezyen özneye işaret etmektedir. Bu sebeple tüm bilginin kendisinden hareketle güvenle kurulabileceği mutlak bir zemin beklentisinin kaynağını, Descartesçi yöntem olarak tespit edebiliriz. Ancak temeldenciliği bu beklentinin ötesinde, bilginin

Dani le Moyal-Sharrock Köyü incelediği kapsamlı çalışmasında menteşe kabullerin temel özelliklerini şöyle tespit eder;

1-*ş pbe edilemez* [*indubitable*]: ş pbe ve hata mantıksal olarak anlam-sızdır,

2-*Kurucu* [*foundational*]: gerekçelendirmenin sonucu değildir,

3-*Ampirik olmayan* [*nonempirical*]: duyulardan çıkarılamaz,

4-*Gramatik* [*grammatical*]: gramer kurallarıdır,

5-*Söylenemez* [*ineffable*]: dile getirilemezdir,

6-*Edimsel* [*enacted*]: kendilerini yalnızca s ylediklerimizde ve yaptıklarımızda gösterir (Moyal-Sharrock, 2004, s. 72).

Menteşe kabuller kendileri aracılığıyla dil oyununun var olduğu ka-buller oldukları için bir dil oyununa dahil olamazlar ve bu nedenle onlar-dan ş pbe edemeyiz. Wittgenstein “şüphenin mantıkça olanaksız” olduğu durumlardan söz ederken tam da bu nedenden kaynaklanan bir olanaksız-lıktan söz etmektedir (K , ř454). Buradaki mantıksallık vurgusu mantığın temel ilkelerine uygun olmaya değil, dilin kurucu kurallarına işaret eder. Bunu Wittgenstein’in (K , ř194)’te yaptığı * znel kesinlik* ve *nesnel kesinlik* ayırımından çıkarabiliriz. Öznel kesinlik bir durumun doğruluğuna ilişkin duyulan güvene işaret eder ve bu kesinlikten hareketle başka kişileri bu durumun doğruluğuna ikna etmeye  abalayabiliriz. Burada gözden ka ırıl-maması gereken şey bu kesinlik durumunda—bazen çok sıra dışı g r n-se de— fiilen yanılđının olanaklı olmasıdır. Nesnel kesinlik ise yanılđının mümkün olmadığı durumları tanımlar ve bu nedenle bu durumlardan şüphelenmek Wittgenstein’in ifadesiyle mantık dışıdır. “Bütün yargıla-rımdan vazgeçmeden bu önermeden kuşku duyamam” çünkü bu “ nerme-ler kural niteliğinde önermelerdir” (K , ř494). Öznel kesinliğe itiraz eden birini ikna etmeye çalışırız ancak nesnel kesinliğe itiraz eden birine söyle-necek şey yaptığının saçma olduğudur (K , ř495). Nesnel kesinlik ifade eden menteşe kabullerin birazdan söz edeceğimiz bir diğer özelliği, dile

gerekçelendirilmesinde bir yöntem olarak ele alacak olursak Wittgenstein’in pozisyonunu mutlakçı olmayan bir temeldencilik olarak nitelendirmek pek l  mümkündür.

getirilememeleri olduğu için bu durumu açıklamaya yönelik her türlü çaba belli bir noktada tamamlanamaz gibi görünüyor. “Güçlük, inancımızın temelsizliğini farketmektir” (KÜ, 166). Bu durumun Wittgenstein’in geç dönemine dair yaygın bir güçlük olduğunu söyleyebiliriz. Ancak söz konusu duruma işaret etmek için kendisinin de zaman zaman başvurduğu yapay oyun analogilerine başvurulabilir. Bir satranç oyununda yaptığım hamlenin oyunu kazanmak için yapılabilecek en doğru hamle olduğundan emin olduğumu varsayalım. Karşımdaki kişiyi bu hamlenin doğru hamle olduğu konusunda ikna etmek için birçok argüman öne sürebilirim ancak o yine de bu hamlenin doğru hamle olmadığını söyleyebilir. Ancak atımı altı kare ileri sürmemi ve karşıdaki oyuncuya hamle şansı vermeden piyonomu da dört kare geriye çekmemi salık veren bir kişiyle, yaptığı hamlenin doğruluğu konusunda tartışmazdım çünkü mevcut öneri bu oyunun sınırlarının dışındadır, bu durumda, yaptığının *saçma* olduğunu söylemek dışında bir şey diyemem. Satranç oyununda taşların nasıl hareket edeceği, hamle sırasının nasıl düzenleneceği kurallarla belirlenmiştir ve bu kurallara aykırı hareket etmek satranç oyunu açısından mantıksal olarak olanaklı değildir. Satranç oynarken satrancın kurallarından şüphe etmek mümkün değildir.

Nesnel kesinlikler nesnelliklerini kurucu niteliklerinden alırlar. Yukarıda Wittgenstein’in bu kuruculuğa vurgu yapmak için kullandığı ifadelerin kısa bir dökümünü yapmıştık. Satranç örneğimizden devam edecek olursak; doğru olduğunu iddia ettiğimiz bir hamleyi çeşitli şekillerde gerekçelendiririz ancak bu gerekçelendirme belli bir noktada bir sona dayanır. Bu son noktada işaret edeceğimiz şey satrancın böyle bir oyun olduğunu söylemek; bir başka ifadeyle, onun kurucu kurallarına işaret etmek olacaktır. Bir kuralın neden öyle olduğunu sormak saçmadır; çünkü oyunun neden öyle oynandığının gerekçesi kurallardır. Ancak kuralların neden öyle olduğu gerekçelendirilebilir değildir, “kapının dönmesini istiyorsam menteşeler sabit olmalıdır” (KÜ, §343). Avrum Stroll, Wittgenstein’in geç dönem epistemolojisinin temel ayırt edici niteliğinin bu ayrım olduğunu söyler; Wittgenstein bütün Batı felsefesi geleneğinden farklılaşarak nesnel kesinlik ile bilgiyi kategorik olarak birbirinden ayırmıştır (Stroll, 1994, s. 145). Menteşe kabuller bilgiyi mümkün kılarlar ancak bilginin konusu değildirler. Benzer bir yaklaşımla, Pritchard da menteşelerin

“önermesel olmayan” kabuller olduğunu ve bu nedenle “bilgi pazarı”nda yer almayacaklarını söyler. Ona göre Menteşelerin bu nitelikleri onları geleneksel epistemolojinin radikal şüphecilik açmazından koruyan nitelikleridir (Pritchard, 2012). Wittgenstein menteşe kabullerin bu özel statüsüne ilişkin şunları söyler: “Ama temellendirme, kanıtları gerekçelendirme bir sona ulaşır; — ne var ki bu son, belli önermelerin bize dolaysızca görünmesi değildir, yani bizim açımızdan bir *görme* değildir; bu son dil oyununun temelinde yatan, bizim *eylememizdir*” (KÜ, §204)⁸.

Geldiğimiz bu noktada, söz konusu temellerin nasıl edinildiklerinin yanıtını vermek gerekmektedir. Menteşeleri Moore’un aşıkâr önermeleri gibi zihinsel temeller ya da Descartes’ın *ben*’i gibi her şeyin üzerine kurulduğu mutlak bir zemin olmaktan ayırarak orijinal kılan esasen bu husustur. Bir dil oyununa katılmak o dil oyununun temellerini edinmek anlamına gelir ve süreç farkında olmaksızın gelişir. Menteşelerin edinimi bir yaşam biçiminin parçası olmakla gerçekleşir. Bir dil oyununa dahil olmak o dil oyununu mümkün kılan dünya resmine sahip olmak demektir. Wittgenstein’in geç dönem felsefesini toplumsal kılan da insanın doğal tarihiyle girdiği bu ilişkidir. “Sunduklarımız, insanın doğal tarihine ilişkin değinilerdir; ama katkılarımız, garip olaylardan değil, kimsenin kendilerinden şüphe etmemiş olduğu ve salt sürekli gözlerimizin önlerinde olmaları nedeniyle kendilerine değinilmeyen şeylerin saptanmasından oluşuyor” (FS, §415). Wittgenstein’in geç döneminde birçok başka şekilde de karşımıza çıkan, insanın doğal tarihine yönelik bu vurgu sıklıkla geç dönem

⁸ Wittgenstein’in dil oyunlarının zeminine *eylemeyi* koyması menteşe kabullerin temel niteliği hakkındaki tartışmada oldukça önemli bir yer tutar. (KÜ, §204)’deki bu ifadeden hareketle menteşeler “önermesel olmayan” (Pritchard, 2012, 2017) (Pritchard, 2017) ve “düşünsel olmayan” (Stroll, 1994) kabuller olarak okunurlar. Ancak Wittgenstein’in metinlerinin farklı ve kimi zaman da aykırı yorumlara olanak tanıyan yapısı, bu hususta da bir kafa karışıklığına yol açar; (KÜ, §204) açık bir şekilde edime gönderen bu yapısıyla önermesel ve düşünsel olmayan bir menteşe anlayışına işaret ederken (§162 ve §341)’de açıkça menteşeleri önerme olarak adlandırır. Bu farklı yorumlardan hareketle menteşeleri bilgi konusu sayan önemli bazı yorumlar için bkz. (Williams, 2004a, 2004b; Wright, 2004), menteşelerin bilgi konusu olmayacağına ilişkin tutuma yönelik güçlü bir eleştiri için bkz. (Siegel, 2019). Yukarıda da kısaca değindiğim bu tartışma, menteşe kabullerin niteliğini araştırılan çağdaş Wittgenstein araştırmacılarının gündemini meşgul etse de geç dönem Wittgenstein felsefesinin dile yüklediği kuşatıcı işlev göz önüne alındığında, bu kabullerin niteliğinde yapısal bir farklılığa işaret etmediğini düşünüyorum. Konuyla ilgili bkz. (Moyal-Sharrock, 2004, ss. 87-89).

felsefesinin toplumsal karakterini gerekçelendirmek için kullanılır. “Kavramlarımız ve dil oyunlarımız; insanın varoluş tarzı, çevre ve insanın doğal koşulları tarafından şekillendirilir” (Conway, 1989, s. 67). Wittgenstein’in geç dönem felsefesinde temelde yatan bu yaşam biçimidir. Yaşam biçimi, kendimizi içerisinde bulduğumuz bir eylem halidir ve temellendirmeye ihtiyaç duymaz. “Temellendirmeleri tükettiğimde küreğim kayaya dayanır ve geriye doğru bükülür. O zaman ben de ‘Ben bunu yapıyorum işte’ demeye eğilim gösteririm” (FS, §217). İşte bu temelde yatan bizim belli bir yaşam biçimine dahil olarak edindiğimiz dünya resmi. Bu dünya resmi ona ikna olarak edinmeyiz (KÜ, §94); bunları edinme süreci bir pratiktir (KÜ, §95). Bu süreç, bir çocuğa kalem nasıl tutacağını öğretirken farkında olmaksızın kalemin var olduğu ya da çocuğun ellerinin var olduğu kabulünü içeren bir dünya resminin çocuğa aktarılması süreci gibi işler. Dünya resmini edinmek planlı bir prosedürün sonucu değildir, “[o]nları sonradan, bir cismin çevresinde döndüğü eksen gibi, *keşfedebilirim*” (KÜ, §152)⁹. Böylelikle menteşe kabullerin ediniminin kamusal bir pratiğe dahil olma süreciyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Wittgenstein bu süreci bir yaşam biçiminde *uzlaşma* olarak tanımlar (FS, §241) ancak bu uzlaşma karşılıklı müzakereye dayanan bir uzlaşma değil, bir yaşam biçiminin parçası olmak anlamında uzlaşmadır. Böylece, bir dünya resmi uyarınca eylemek o dünya resmini oluşturan ve görünmeyen bir dizi kabulle uzlaşmak anlamına gelir. Bu nokta Wittgenstein’in geç dönem felsefesinin yaşam pratiğini önceleyen ve kamusal nitelikteki yapısını anlamak açısından oldukça elzemdir.

Menteşe kabullerin en temel işlevi ise tıpkı bir oyunun kurallarının oyunu belirlemesi gibi dil oyununun çerçevesini belirliyor olmasıdır. Wittgenstein’in epistemolojideki klasik temsil bağıntısını reddetmesiyle beraber bir ifadenin anlamını belirleyen şey artık bu ifadenin yerine kullanıldığı/temsili ettiği şey değildir. Temsil bağıntısından kurtularak otonom bir yapı olan dilin içerisindeki unsurların kullanımı yine dilin kendi kurallarına bağlıdır. Wittgenstein’in *gramer* kuralları olarak adlandırdığı bu kurallar, her bir anlaşma pratiğinin, bir başka ifadeyle dil oyununun, temelinde

⁹ KÜ’de menteşe kabullerin ne şekilde edinileceğine işaret eden değiniler için bkz. (§94; §95; §159; §160; §161; §162; §167).

yer alan kurucu kurallardır. Üzerinde uzlaşılan bir grup kural aracılığıyla bir anlaşma pratiği mümkün olur ve bu dil oyunu içerisinde her bir hamle bu gramatik yapının sınırları içerisinde var olur. Bu ifadeler anlamını veren ise anlaşma pratiği içerisindeki işlevleridir. Sıklıkla Wittgenstein'ın geç döneminin mottosu olarak kullanılan *anlam kullanımında açığa çıkar* ifadesi, en genel hatlarıyla bu durumu ifade etmektedir. Sahip olduğumuz dünya resmi bu dünyanın nasıl bir yer olduğunu ve dolayısıyla bu dünyanın kurallarını da belirler. Ancak bu kuralları, doğru edimleri belirleyen yönergeler gibi düşünmemek gerekir. Bu kurallar, mevcut dünya resmindeki tüm olası edimlerin çerçevesini belirleyen kurallardır. Bu kuralları öğrenmeyiz, uygularız; bir dil oyununa dahil olmak bu kurallar uyarınca bir pratik sergilemek demektir. Tıpkı anadili öğrenmek gibi dili, kurallarını öğrenerek değil onu kullanarak öğreniriz: “Bu dünya resmini betimleyen önermeler, bir tür mitolojinin parçası olabilir. Bu önermelerin rolü, bir oyunun kuralları gibidir; bu oyun ise tamamen pratik olarak hiçbir belirtik kural öğrenmeksizin öğrenilebilir” (KÜ, §95). Bu kurallar bizim şeylere bakış tarzımızı belirler. Wittgenstein (FS, §50)'de bu durumu Paris'teki standart metreyle örneklendirir. Paris'teki standart metre, bir metrenin ne kadar olacağına ilişkin bir uzlaşıdır; onu kerteriz alarak uzunlukları belirleriz. Ancak onun kendisinin bir metre olup olmadığını söylemek mümkün olmaz; çünkü o, bir metrenin ne olduğunun kuralıdır zaten. Hangi durumda onun bir metre olmadığını iddia edebiliriz ki? “Bir metre çubuğu bir metre değildir” demek ne kadar saçma ise “bir metre çubuğu bir metredir” demek de o kadar saçmadır. “Doğru olan temellendirilmiş olansa o zaman temel *doğru* değildir ama yanlış da değildir” (KÜ, §205). Bu niteliğinden ötürü Wittgenstein'a göre Paris'teki bir metre çubuğu temsil¹⁰ edilen bir şey değil; bilakis bir temsil aracı, dil oyununda bir *paradigmadır*.

¹⁰ Wittgenstein araştırmalarının en fazla yoğunlaştığı alanlardan birisi de filozofun iki dönemi arasındaki farklılıklara yönelik incelemeler olagelmıştır ve bu bağlamda en yaygın kanaat, erken döneminden geç dönemine geçişteki temel dönüşümün ontoloji ve epistemolojideki klasik temsil bağıntısından vazgeçmesi olduğu yönündedir. Bu nedenle Geç dönemdeki 'temsil' kavramını kullanışları sıklıkla soru işaretlerine yol açar. Wittgenstein FS'de temsil kavramını (İng. representation, Alm. darstellung) birçok kez kullanır, bkz. (§50; §122; §295; §366; §397; §522; §649; s.206; s.216; s.218; s.233) bu kullanımların birçoğu kavramın gündelik dil içerisindeki sıradan kullanımlarına işaret eder. Ancak (FS §50 ve §122)'de kav-

Daha önce de belirttiğimiz gibi kurallar bir yaşam biçimini takip etmek suretiyle edinilirler ve bakış tarzı sağladıkları için kendileri görünür değillerdir. Bir gözün kendisini görememesi gibi gizlidirler. Göz nasıl ki görme ediminde gizlidir; dil oyununun temelinde yatan kabullerimiz de bu oyunun kendisinde yani bu oyun içerisindeki edimlerimizde gizlidir (KÜ, §204). Bir dil oyunu var ise bu dil oyunun oynanmasını sağlayan bir kurucu çerçeve de vardır. Tekrar Wittgenstein’i KÜ’yü yazmaya götüren sürecin başlangıcını hatırlayalım; bir şeylerden kuşku duyuyorsak kuşku duyamayacağımız bir şeylerin var olduğunu da kabul etmek durumundayız. Radikal şüpheciliğin paradoksu budur ve Wittgenstein’in bu paradoksa menteşe kabullerden hareketle verdiği yanıtı, epistemolojiye yeni bir bakışın olanağını sunar.

Menteşe Epistemoloji

Geldiğimiz bu noktada menteşe kabullerin, varlığın bilgisini hiçbir şüpheyi yer bırakmayacak şekilde elde etmenin imkânı olmadığına ilişkin şüphecî pozisyona, bu pozisyonun kendi rasyonel organizasyonuna işaret ederek yanıt verdiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda menteşe kabuller bilginin gerekçelendirilmesi sürecine dair bir iddia sunarlar. Her türlü bilgi iddiası son kertede, kendisini mümkün kılan ancak kendisiyle aynı rasyonel çerçeve içerisinde yer almayan ve şüpheden muaf bazı kabullerden hareket etmek durumundadır. Wittgenstein’in dil oyunu dediği anlaşma pratiklerinin sınırlarını bu kabuller oluştururlar; bir nevi, dil oyunlarının mantıksal uzamını inşa ederler. Tıpkı bir temelin, üzerine inşa edilebilecek yapının nihai sınırlarını belirlemesi gibi bu temel kabuller de kendile-

ramın özel bir kullanımı olduğunu söyleyebiliriz. *FS*’nin üzerine en çok kafa yorulan değişimleri arasında yer alan bu iki değinide de işaret edilen gramatik kuralların oluşturduğu bir *dünya resmi*, bir *bakış tarzı*dır. Bu anlamda temsil biçimini klasik temsil bağıntısının dışında tıpkı lens örneğimizdeki gibi kendisi aracılığıyla duyumsayabildiğimiz, kendisi yokken şeylerin de görünür olmadığı bir kurucu çerçeve olarak düşünmemiz gerektiği kanaatindeyim. Her türlü görme, düşünme, konuşma ancak bir dil oyunu içerisinde mümkündür; dolayısıyla herhangi bir dil oyununun dışında bir şeyler varsaymak ancak bir yanılsama olacaktır. Çünkü varsaymak dâhi ancak bir dil oyununda mümkün olur. “Dil oyunun dışında bir şey var mı?” gibi bir soru saçmadır, zira bilebileceğimiz her şey dil oyunuyla mümkündür. Bunun dışında bir şey olduğunu bildiğini söylemek, bilinemeyecek olanı bilmek; bunun dışında bir şey olduğunu varsaymak, varsayamayacak olanı varsaymaktır.

rinden hareketle var olan dil oyunlarının rasyonel uzamını belirlerler. Bu iddiayı daha iyi anlamak için tekrar satranç analojisinden faydalanabiliriz. Bir satranç oyununda—iyi ya da kötü hamle olması önemli olmaksızın—kaç muhtemel hamle vardır? Her yeni hamlenin yepyeni bir hamleler olasılığı açığa çıkardığını da göz önüne alacak olursak bunun hesaplamasının oldukça zor olduğu açıktır. Ancak şunu biliyoruz ki hesaplaması her ne kadar güç olsa da bu hesabın sınırlarını belirleyen satranç oyununun kurallarıdır; kurallarda yapılacak bir değişiklik muhtemel hamle sayısını da değiştirecektir. Kurallar hangi hamlenin yapılması gerektiğini söylemese de hangi hamlelerin yapılabileceğini belirleyerek mümkün tüm oyunların sınırlarını belirlemektedir. Nasıl ki kuralları satranç oyununun sınırlarını belirliyorsa, menteşe kabuller de dil oyunlarının rasyonel uzamını belirler.

Wittgenstein *KÜ*'de bilginin konumunu seçik bir şekilde belirlemeye gayret eder. Bu noktada altını çizdiği birkaç noktayı hatırlamak yerinde olacaktır. Öncelikle inanmak ve bilmek aynı şey değildir; “Umut, Deniz’in gözlerinin siyah olduğuna inanıyor ama öyle değil” gibi bir cümle kurulabilir ancak “Umut, Deniz’in gözlerinin siyah olduğunu biliyor ama öyle değil” gibi bir cümle anlamsız olacaktır (*KÜ*, §42). Deniz’in gözleri siyah olmadığı halde siyah olduğuna inanılabilir ancak siyah olmadıkları halde siyah oldukları bilinemez. Bir şeyi bildiğimiz konusunda hata yapabiliriz ama bir şeye inandığımız konusunda hata mümkün değildir çünkü inanç, inanan öznenin zihin durumuyla ilgili bir şey iken; bilgi, öznenin zihin durumundan bağımsızdır. Bilgi, inanç gibi öznel bir zihin durumu olmadığı için bir şeyi biliyor olmak o şey hakkında şüphe duyabilmeyi de gerektirir; kendisinden şüphe duyamadığım şeyi bildiğimi iddia edemem. Ancak inanç şüpheyle yan yana olamaz; şüphe duyulan bir şeye inanmak mümkün değildir. Wittgenstein’in Moore’a olan karşı çıkışında da dillendirdiği gibi “ellerimin var olduğunu biliyorum” tam da bu sebeple “biliyorum” ifadesinin yanlış bir kullanımıdır. ‘Biliyorum’ ifadesi öznel bir emintan farklı olmak durumundadır çünkü bilgi kanıtlama gerektirirken, öznel emintan oluş Moore’un aşikâr önermelerinde olduğu gibi bir kanıtlama gerektirmez. “İki elim var olduğunu biliyorum” dediğim bir kişi “bundan emintan misin?” diye sorarsa ona ne yanıt verebilirim? Vereceğim hiçbir yanıt emintan olmamı gerekçelendirebilecek bir yanıt değildir. O kişiye “bakıyorum ve görüyorum işte iki elim var” diyecek olursam sınıadığım ellerimin

varlığı mı olacaktır, görme yeteneğim mi? Ya da bakıp ellerimi göremezsem şüphe edeceğim ellerimin varlığı mı olacak yoksa görme yeteneğim mi? Neyi neyle sınayacağım? (KÜ, §125). Oysaki bir bilgi iddiasını kendisinden daha güçlü kanıtlarla destekleyebilmem gerekir. “Bilgi, nihayetinde, kabul etmeye dayanır” (KÜ, §378). Wittgenstein’in bilgiye ilişkin tüm bu saptamaları onun bilgiyi dil oyununun bir unsuru olarak kabul ettiğine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle bilgi ancak bir rasyonel uzam içerisinde ve dolayısıyla bir gerekçelendirme bağlamı içerisinde mümkün olur. Özelliklerini genel hatlarıyla tanımlamaya çalıştığımız menteşe kabulleri ise Wittgenstein tarafından bu gerekçelendirme sürecinin en temelinde yer alan unsurlar olarak tespit edilir. Menteşeler gerekçelendirme sürecini nihayete erdirebilecek bir zemin vadettiği için, varlığa ilişkin bilgiyi hiçbir şüpheyi yer bırakmayacak şekilde bilmek gibi bir arzuyla motive olan radikal şüpheli pozisyona yanıt olarak değerlendirilebilir. Wittgenstein (KÜ, §310)’da kendisine açıklanan hiçbir şeyle tatmin olmayan, hep bir adım sonrasına kuşkuyla yaklaşan bir öğrenci örneği verir. Öğretmen, mütemediyen soru soran öğrenciye sonunda “sözümü kesmeyi bırak da dediğimi yap, bu kuşkuların henüz hiçbir anlamı yok” diyerek şüphelerinin anlamlı olacağı bir düzleme geçemediklerini söyler. Şüphelerin anlamlı olabilmesi için rasyonel bir uzama, anlam üretilebilen bir bağlama, yani bir dil oyununa ihtiyaç vardır.

Wittgenstein’in sunduğu bu çerçeve, kimi nüanslarına rağmen menteşe epistemoloji başlığı altında birleştirilebilecek çeşitli epistemoloji okumalarına olanak verir. Bunlardan önemli bir tanesi (Conant, 1998)’de dile getirilen sağaltıcı okumadır. Bu yorum geç dönem Wittgenstein felsefesinin terapi anlayışına dayanmaktadır. Wittgenstein geç döneminde felsefeyi, dilin mantığının yanlış anlaşılmasının önüne geçen bir terapi olarak tanımlar¹¹. Conant bu makalesinde menteşe epistemolojinin ortaya

¹¹ Wittgenstein’in (FS, §309)’daki meşhur sinek hokkası (fliegenglass) analogisi felsefeye biçtiği sağaltıcı işlevin anlaşılması açısından oldukça işlevseldir. Sineklerin, içerisindeki şıralı suya ulaşmak amacıyla içine girdiği ağız dar cam bir kavanoz olan bu hokkadan sinekler tekrar çıkamaz. Çünkü tüm çevrelerini saran saydam cam kavanoz onlar için görünmezdir, nereden çıkacaklarını bulamazlar, sürekli cama çarpıp dururlar. Wittgenstein, gündelik dilin transandantal bir yanılamaya dayanan anlam sanrısının da böyle bir tuzak oluşturduğunu düşünür. Dil kullanımlarının bu kullanımın dışında bir anlamı olduğunu düşündükçe bu hapishanenin içinde devinir dururuz. Hiçbir yere gitmediğimiz halde gittiğimizi zannederiz.

koyduğunun hem radikal şüphesi argümanının hem de Moore'un yanıtının dilin mantığının yanlış anlaşılmasına dayanması olduğunu söyler. Bu yaklaşıma göre menteşe epistemolojinin temel işlevi dilin mantığını doğru anlayarak bilgiyi bu mantık içinde ele almak olduğudur.

Bir diğer menteşe epistemoloji yorumu (Wright, 2004)'ün *KÜ* okumasına dayanmaktadır. Wright bu çalışmasında, menteşelerin gerekçelendirilemeseler de bilinebilecek şeyler olmaları gerektiğini ileri sürer. Bu menteşelerin birer önerme değil de birer kural olduğu kabulüne aykırıdır. Ancak Wright fail yani bilen özne olabilmenin, rasyonel sorgulamanın son aşamada kendisine dayandığı temelleri bilmeye *yeterli* olmayı gerektirdiğini düşünür. Başka bir ifadeyle Wright, Wittgenstein'in menteşelerinden hareketle bir epistemoloji yapmaz; daha ziyade epistemolojik bir kabulden hareketle menteşelere dair bir gereklilikten söz eder. Eğer rasyonel bir failden söz ediyorsak—ki Wright için epistemoloji yapıyor olmak bunu gerektirir—bu failin, gerekçelendiremeye de rasyonel bir sorgulamanın kendisine dayandığı temelleri bilgi konusu ediyor olması gerekir. Bu nedenle Wright'ın bu tutumu menteşelerin epistemolojik yorumu olarak kabul edilir. Buna paralel bir yorum (Williams, 2004a, 2004b)'de de karşımıza çıkar. Ancak Williams, Wittgenstein'in bağlamsalcılığını daha fazla ön plana çıkarır; menteşeleri farklı rasyonel sorgulama bağlamlarının son aşamada kendisine dayandığı, kendileri gerekçelendirilemeyecek temel kabuller olarak yorumlar. Bu menteşeler kurdukları bağlam içerisinde menteşe niteliği taşırlar ancak bağlam değiştiğinde bu nitelikleri reddedilebilir. Gündelik yaşam pratiği içerisinde bedenimin ya da dışımdaki nesnelerin varlığından şüphe etmem; ancak felsefe söz konusu olduğunda, dile getirdiğim bu tip şüpheler meşru olacaktır. Wright için menteşeler nasıl ki epistemolojik bir gereklilik olarak bilgi konusuysa, Williams için de menteşeler, bağlama göreli epistemolojik pratikler içerisinde bilgi konusudur. Williams'ın bu bağlamsalci okuması radikal şüphesi pozisyona ilişkin sorunu, bu pozisyonun tutarsız bir pozisyon olduğunu iddia ederek değil, gündelik hayatın bağlamının dışında bir pozisyon olduğunu söyleye-

İşte felsefenin görevi dilin mantığındaki bu yanlış anlaşılmayı, anlam sanrısını ifşa ederek bu yanlışlamaya düşenleri sağaltmaktır. Wittgenstein'in felsefenin sağaltıcı işlevine ilişkin önemli diğer bazı değinileri için bkz. (FS, §109; §116; §133; §254; §255; §593).

rek çözer. Her ne kadar Wright ve Williams gibi menteşeleri bilinebilir temel kabuller olarak kabul etmese de Strawson, şüphecilğe karşı menteşelerden hareketle benzer bir tavır geliştirir. Strawson'a göre radikal şüphecinin pozisyonu doğal değildir. Bu nedenle bu şüphenin akıl dışı ya da yanlış olduğunu söylemenin anlamı yoktur. Menteşe önermeleri bir yaşam biçimine dahil olmak suretiyle bir topluluğun parçası olarak ediniriz ve bu önermelerin belirlediği rasyonel uzamın dışından konuşmak doğal değildir (Strawson, 1985). Bu sebeple Strawson'ın menteşe epistemoloji tartışmalarındaki tutumu doğalcı olarak kabul edilir.

Bugün yaygın şekilde kabul gören menteşe epistemoloji yorumunun ise aralarındaki nüanslara rağmen birçok açıdan bir arada anılabilecek olan, özellikle son çeyrek yüzyılda *KÜ*'ye yönelik artan ilgiyle şekillenen ve metnin girişinde temel figürlerini zikrettiğimiz menteşe anlayışına dayanmaktadır. Bu menteşe epistemoloji okuması, *KÜ*'nün bütünlüğü içerisinde daha iyi gerekçelendirildiği, menteşelerin niteliklerine dair analizlerle daha fazla detaylandırıldığı için diğer yorumlardan daha ikna edicidir. Bu anlayışı epistemolojik açıdan karakterize eden iki temel kabul olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, Wittgenstein'in şüphecilik karşıtlığının radikal şüphenin imkanına dair paradokstan kaynaklandığıdır. Şüphe edebilmemiz için bazı şeyleri kabul etmemiz şarttır (*KÜ*, §341). İkinci temel kabul ise menteşe kabullerin bilginin konusu olmadıkları ve bilgiyi mümkün kılan çerçeveyi oluşturdukları yönündeki kabuldür; bu sebeple bu okuma çoğunlukla, menteşe epistemolojinin *çerçeve* yorumu olarak anılır. Bu haliyle menteşeler kendisi aracılığıyla rasyonel sorgulamanın mümkün olduğu ancak kendisi rasyonel sorgulamadan azade olan kabuller olarak ortaya çıkar.

Sonuç

Bilgi konusu olmayan ve hatta bilgi konusu olduğu andan itibaren menteşe niteliklerini yitiren kabullerin ne olduklarını anlamının ve anlatmanın güç olduğunu kabul etmek gerekiyor. Wittgenstein'in menteşe kabullerin niteliklerinden ve hatta varlıklarından söz ettiği kısımları göz önüne alacak olursak bu kabullerin var olduklarına dair bilginin, bir araştırmanın somut sonuçları olmadığını görürüz. Wittgenstein bu kabullerin varlıklarından ya da niteliklerinden bahsettiği hemen hemen her seferde,

onları bir mantıksal zorunluluk olarak tespit eder. Kendi menteşe analojisinden hareketle söyleyecek olursak kapı olmaksızın bir menteşe görmeyiz, hatta bir kapı olduğunda dahi menteşe görmeyiz; gördüğümüz açılıp kapanan bir kapıdır, kapının açılıp kapanıyor olmasının tek mümkün yolu menteşelere bağlı olması olduğu için menteşelerin var olduğu sonucuna ulaşırız. Bu güçlük aynı zamanda, menteşe epistemolojinin motivasyonunu oluşturan radikal şüphecilik karşısındaki gücünün de kaynağıdır: şüphe edebilmek için şüphe edilmeyen bir şeyler gereklidir. *KÜ*'nün yazılmasının fiili nedeni her ne kadar Moore'a yönelik eleştiri olsa da eserin düşünsel motivasyonunu bu iddianın oluşturduğunu söyleyebiliriz. Wittgenstein'in bu iddianın bir sonucu olan menteşe kabullerinin niteliklerine ilişkin tespitleri, kendi içinde kusursuz bir tutarlılık göstermektedir. Menteşe epistemoloji öncelikle Wittgenstein araştırmacıları açısından peşine düşülecek iki verimli problem alanı vaat ediyor. Bunlardan ilki, 20. yüzyılın en etkili filozofu olarak kabul edilen Wittgenstein'in bu derece tutarlı ve bütünlüklü çalışmasının neden beklenen etkiyi yaratmakta bu kadar geciktiridir. Bu sorunun her ne kadar özel olarak Wittgenstein araştırmacılarını ilgilendiren yanıtları olsa da çağın felsefi karakteriyle ilişkili yanıtları da olduğu söylenebilir. İkinci ve daha önemli olan problem ise *KÜ*'deki epistemolojik yapıyla Wittgenstein felsefesinin geneli arasındaki bağıntıya ilişkindir. Wittgenstein'in geç dönem felsefesi olarak adlandırdığımız düşünceleri her ne kadar geniş bir zaman aralığına yayılmış olsa da genel olarak bütünlüklü bir yapı seyreder. Bu durum ömrünün son 18 ayını vakfettiği *KÜ* için de geçerlidir. Hatta geç dönem Wittgenstein felsefesinin temel iddialarının epistemolojik olarak büyük oranda *KÜ*'de gerekçelendirildiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle menteşe epistemoloji, Wittgenstein'in *KÜ* öncesi yazılarında açıkça dile getir(e)mediği fikirlerinin bütünlüklü bir ifadesidir. *KÜ* detaylı analiz edildiğinde buradaki temel iddiaların Wittgenstein'in geç dönem eserlerinin satır aralarında gizlenmiş olduğu görülecektir. Wittgenstein'in 20. yüzyıl felsefesinde yakaladığı ilginin nedeni olan anlam tartışmaları, dilin kuruculuğu, özel dilin olmazlığı iddiaları menteşe epistemolojiyle beraber ele alındığında oldukça verimli bir düşünme alanı sunmaktadır.

Menteşe epistemoloji tartışmalarının Wittgenstein felsefesini aşan bir boyutu olduğunu da söyleyebiliriz. Bu epistemoloji anlayışı modern

dönem epistemolojisini büyük oranda belirleyen tartışmalara yeni ve farklı bir bakış olanağı sunuyor. Modern dönem epistemolojisinin büyük oranda varlığın bilgisinin hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın nasıl elde edilebileceğine ilişkin tartışma etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Erken modern dönemden, 20. yüzyılın başlarına kadar epistemolojinin çeşitli şekillerde güvenilir bilginin imkanına dair problemi merkezine aldığını söylemek abartı olmayacaktır. Wittgenstein geç döneminde, güvenilir bilginin imkanına ilişkin bu *nafile* arayışın sorunlu olduğunu söyler. Bu bilgiye ulaşmaya ilişkin kaygı; bilinemeyeceğinden emin olduğumuz bir şeyin peşine düşmenin yarattığı bunalımın sonucudur ve Wittgenstein'a göre varlık ve varlığın temsili arasındaki yapay ayırmadan kaynaklanır. Wittgenstein özellikle *FS*'de dile getirdiği bu tavrını menteşe epistemolojiyle beraber daha da iyi gerekçelendirir. Bilgi dediğimiz şey artık dışımızdaki bir varlığın bilgisi değil, bir dil oyununun sunduğu rasyonel uzam içerisindeki bir iddiadır. Bu dil oyunu ise son kertede bir yaşam biçimine dahil olmakla yani, bir nevi uzlaşımla edinilen menteşelere dayanır. Bu uzlaşı bir edimdir; belli bir şekilde eyleyerek o dil oyununun kurallarını, yani menteşelerini ediniriz. Böylelikle menteşe kabullerin ortak bir yaşam biçiminde şekillendikleri için sosyal; söze değil de eylemeye dayandıkları için edimsel; kurallı bir bütün oluşturdukları için rasyonel; farklı dil oyunlarına, yani rasyonel uzamlara olanak sağladıkları için çoğulcu ve dinamik bir epistemoloji vadettiğini söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Cavell, S. (1998). *The Claim of Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Coliva, A. (2010). *Moore and Wittgenstein Scepticism, Certainty and Common Sense*. London: Palgrave Macmillan.
- Coliva, A. (2015). *Extended Rationality: A Hinge Epistemology*. *The Philosophical Quarterly* (C. 67). New York: Palgrave Macmillan.
- Coliva, A. (2016). Which Hinge Epistemology? *International Journal for the Study of Skepticism*, 6(2-3), 79-96.
- Conant, J. (1998). Wittgenstein on Meaning and Use. *Philosophical Investigations*, 21(3), 222-250.
- Conway, G. D. (1989). *Wittgenstein on Foundations*. New Jersey: Humanities Press International.

- Malcolm, N. (1949). Defending Common Sense. *The Philosophical Review*, 58(3), 201-220.
- Malcolm, N. (2001). *A Memoir*. Oxford: Clarendon Press.
- Moore, G. E. (1993). The Nature of Judgment. *G. E. Moore: Selected Writings*. (Ed. T. Baldwin). London: Routledge, 1-19.
- Morkoç, U. (2021). Wittgenstein ve Moore: Kesinlik ve Şüphencilik Üzerine Bir Soruşturma. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 14(2), 109-131. <http://www.ethosfelsefe.com/tr/node/239> adresinden erişildi.
- Moyal-Sharrock, D. (2004). *Understanding Wittgenstein's On Certainty*. *Understanding Wittgenstein's On Certainty*. New York: Palgrave Macmillan.
- Moyal-Sharrock, D. ve Brenner, W. H. (2005). *Readings of Wittgenstein's On certainty*. *Readings of Wittgenstein's On Certainty*. Palgrave Macmillan.
- Pritchard, D. (2012). Wittgenstein and the groundlessness of our believing. *Synthese*, 189(2),
- Pritchard, D. (2017). Wittgenstein on Hinge Commitments and Radical Scepticism in "On Certainty". *A Companion to Wittgenstein* (Ed. H. J. Glock & J. Hyman). Oxford: Blackwell Publishing, 563-575.
- Pritchard, D. (2021a). On Hinge Epistemology. *Sképsis: Revista de Filosofia*, XII(23), 1-17.
- Pritchard, D. (2021b). Wittgensteinian Hinge Epistemology and Deep Disagreement. *Topoi*, 40(5), 1117-1125.
- Siegel, H. (2019). Hinges, Disagreements, and Arguments: (Rationally) Believing Hinge Propositions and Arguing across Deep Disagreements. *Topoi* (40), 1107-1116
- Strawson, P. F. (1985). *Skepticism and Naturalism*. London: Methuen.
- Stroll, A. (1994). *Moore and Wittgenstein on Certainty*. New York: Oxford University Press.
- Stroll, A. (2005). Why On Certainty Matters. *Readings of Wittgenstein's On Certainty*. (Ed. W. M.-S. Danièle & Brenner). London: Palgrave Macmillan, 33-46.
- Williams, M. (2004a). Wittgenstein, Truth and Certainty. *Wittgenstein's Lasting Significance* (Ed. M. Kölbel & B. Weiss). London, New York: Routledge, 249-284.

- Williams, M. (2004b). Wittgenstein's Refutation of Idealism. *Wittgenstein and Skepticism* (Ed. D. McManus). London, New York: Routledge, 76-96.
- Williams, M. (2005). Why Wittgenstein isn't a foundationalist. *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (Ed. D. Moyal-Sharrock & W. H. Brenner). Basingstoke: Palgrave Macmillan, 47-58.
- Wittgenstein, L. (2009). *Kesinlik Üstüne*. (Çev. D. Şahiner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2010). *Felsefi Soruşturmalar*. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2022). *Kesinlik Üzerine*. (Çev. Z. Özcan). Ankara: FOL Yayınları.
- Wright, C. (2004). Warrant for Nothing (and Foundations for Free)? *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 78(1), 167-212.

Öz: Wittgenstein'in geç dönem epistemolojisine yönelik ilgi son çeyrek yüzyıl içinde giderek artmaktadır. Bu ilginin nedeni, Wittgenstein'in özellikle Kesinlik Üzerine'de detaylandığı epistemolojik çerçevenin, modern epistemolojiyi büyük oranda belirleyen şüphecilik tartışmalarında ezber bozan bir bakış açısı vaat etmesidir. Bu vaadin arkasında, her türlü rasyonel gerekçelendirme için kullanılmakla birlikte kendileri gerekçelendirmeden muaf tutulan bazı temel kabullerin varlığı yatmaktadır. Wittgenstein geleneksel epistemoloji açısından sıra dışı nitelikteki bu kabulleri menteşe kabuller olarak adlandırır. Bu kabullerden hareketle, modern epistemolojinin temel problemlerinden birisi olan şüphecilik problemine yanıt sunmanın yanı sıra rasyonel gerekçelendirme, kesinlik, inanç gibi epistemolojinin temel tartışmalarına ilişkin de orijinal iddialar ileri sürer. Bu çalışmanın temel amacı bu kabullerin niteliklerini belirlemek ve bunlardan hareket eden menteşe epistemolojinin sunduğu imkanları tartışmaktır. Bunun için öncelikle Wittgenstein'in niçin bu tarz kabullerden söz ettiği, daha sonra da bu kabullerin mahiyeti ve çağdaş literatürde bu kabullere ilişkin yürütülen tartışmalara değinilecektir. Son olarak bu kabullerden hareket eden menteşe epistemolojinin sunduğu imkanlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Wittgenstein, epistemoloji, menteşe kabuller, menteşe epistemoloji, şüphecilik.

